

V roku 1988 útvár prognóz Ústavu filozofie a sociológie SAV vypracoval syntetickú štúdiu „Prognóza sociálneho rozvoja SSR do roku 2010. Skladá sa z troch ťažiskových častí: Smerovanie dlhodobého vývoja slovenskej spoločnosti, Vývoj sociálnych mechanizmov spoločenského života, Štrukturálne predpoklady sociálneho rozvoja, Sociálne potenciály.

Prvá sa usiluje zhodnotiť doterajšie smerovanie spoločenského vývoja v SSR a vymedzuje celkovú problémovú situáciu, ktorú treba v budúcich rokoch riešiť. Druhá časť je venovaná otázke tých sociálnych mechanizmov, ktoré vedú k progresívnemu formovaniu spoločenskej reality. Tretia časť podrobnejšie rozoberá vývoj v oblastiach, v ktorých treba hľadať odpoveď na riešenie vecných otázok budúcnosti, t. j. vývoj obyvateľstva, zdravia, vzdelávania a výchovy a životnej úrovne.

Predmetné okruhy predstavujú určité vývojové potenciály a zároveň sú v nich zahrnuté cieľové orientácie umožňujúce viacero variantných prístupov na rozdiel od problematiky vývoja mechanizmov sociálneho rozvoja, kde je miera variantnosti budúceho vývoja oveľa menšia a môžeme skôr hovoriť o alternatívach vyplývajúcich z uplatnenia, existencie týchto sociálnych mechanizmov. Voľba výkladovej schémy naznačuje, že ak budú správne a racionálne mechanizmy determinujúce fungovanie sociálneho života (ak sa nám ich podarí ozdraviť, či zdokonaľiť), bude to viesť k vyššej kvalitatívnej a kvantitatívnej úrovni štrukturálnych charakteristík.

Problémová situácia a celostné otázky dlhodobého vývoja slovenskej spoločnosti

Obdobie „výstavby socializmu“ na Slovensku je nerozlučne spojené s jeho „socialistickou industrializáciou“. V nadväznosti na jej priebeh sa formovali určité výrobné vzťahy, prebiehala kultúrna revolúcia v nadstavbovej sfére spoločnosti, vytvárala sa „spoločnosť reálneho socializmu“.

V priebehu tohto obdobia sa ustálila určitá globálna, socialno-ekonomická efektívnosť spoločnosti, celospoločenské proporcie a mechanizmy jej dosahovania a medze jej zvyšovania. Jej základným obsahom je schopnosť spoločnosti pretvárať svoje vnútorné zdroje na úžitkové hodnoty, služby a systémy výmeny. Podstatnou otázkou dlhodobého vývoja spoločnosti je zvyšovanie globálnej efektívnosti fungovania spoločnosti pri znižovaní (absolútnom poklese) jej sociálnych a ekologických nákladov.

Súčasným problémom je jednak pokles dynamiky celospoločenskej efektívnosti a zároveň v najlepšom prípade dlhodobé zastavenie procesu absolútneho znižovania jej sociálnych a ekologických nákladov. Znížené tempo rastu sa dosahuje za cenu extrémnej exploatacie sociálnych a prírodných zdrojov. Obnovenie dynamiky spoločenskej efektívnosti v konečnom

* Poznámka redakcie:

Rukopis byl odevzdán do tisku v říjnu 1989. Podle našeho názoru jsou některé formulace poplatné době vzniku textu.

dôsledku znamená prekonanie industrializačného štádia vývoja s jeho limitmi pre globálnu efektívnosť a novú kvalitu pri uplatňovaní vedeckotechnického pokroku. Sociálny rozvoj musí byť jedným z prostriedkov, jednou z ciest uskutočnenia tohoto obratu. Spoločne s vedeckotechnickým rozvojom je v centre kvalitatívnych premien.

Národné hospodárstvo musí na konci 80. a na začiatku 90. rokov vyriešiť otázku svojho ďalšieho rozvoja a dať odpoveď na otázku nového typu sociálno-ekonomického rozvoja.

Sformovanie vlastného typu sociálno-ekonomického rozvoja bude nadväzovať na tri modely vývoja :

- Model umiernennej materiálnej produkcie založený na šetrení surovinami a energiou. Jadrom sa stáva komplex odvetví spojených s elektrotechnikou, telekomunikáciami a biotechnológiami. V obchodnej výmene vedie k „výmene informácií za suroviny“ a technicky menej náročné tovary.
- Model vysoko rozvinutej spracovateľskej ekonomiky, ktorej jadrom je špecializovaná výroba strojov a zariadení obohacovaných o prvky elektroniky, s vysokou úrovňou zhodnocovania surovín a s dynamicky sa rozvíjajúcim spotrebným priemyslom. Tento typ rozvoja je výrazne orientovaný na export.
- Model industrializácie a „všeobecnej kooperácie“, zameraný na postupné inovovanie všetkých odvetví s orientáciou na vnútorné ciele, na využitie vlastných vnútorných zdrojov a zásob. V medzinárodnej deľbe práce takáto ekonomika plní úlohu širokochápaného zázemia (zdrojového i odbytového) a usiluje o „vlastnú cestu“ vďaka dostupnosti niektorých zdrojov alebo nízkej cene pracovnej sily.

Každý z týchto „modelov“ ekonomického rozvoja formuje iný typ človeka a spoločenského vedomia, sociálny rozvoj v nich plní odlišné funkcie, kladie na ľudí a sociálne skupiny rôzne nároky. Výsledná podoba spoločnosti je ich konkrétne-historickou kombináciou.

Súčasný obraz slovenskej spoločnosti je blízky modelu univerzálneho ekonomického rozvoja a štádiu všeobecnej kooperácie s malými prienkami k vysokorozvinutému spracovateľskému spôsobu kooperácie. Spoločnosť je orientovaná na „mäkké“ chápanie sociálneho rozvoja, ktorý sa spája so všeobecne dostupnými výhodami. Nespája sa s individuálnou alebo skupinovou stimuláciou a sebazodpovednosťou subjektov.

Sociálne súvislosti industriálneho štádia rozvoja Slovenska a jeho prekonávanie majú svoje špecifiká. Keď odhliadneme od technických a ekonomických charakteristík dosiahnutého stupňa rozvoja Slovenska, vystúpi do popredia krehkosť a uzavretosť národnej kultúry. Príznačnou vlastnosťou je jej orientovanosť do vnútra a romantická tradícia vyzdvihovania ľudovosti ako jednej z vedúcich hodnôt. Mechanizmus sociálnej integrácie na báze mestského organizmu je doteraz slabší a menej účinný ako integrácia na báze tradičnej vidieckej pospolitosti.

Je to závažný sociálny problém. V spoločenskom rozvoji vždy plnili dôležitú úlohu spontánne, záujmové skupiny, ktoré boli nositeľmi expresívnych, navonok orientovaných hodnôt. Vznikali na báze moderných inštitúcií, najmä škôl a spolkov aplikujúcich iné ako regionálne kritériá výberu členov. Takéto spontánne skupiny sme nevedeli identifikovať, dôraz a pozornosť sa presunula na skupiny utilitaristicky orientovaných záujmov, ktoré pôsobia na báze socioprofesionálnych a regionálnych skupín a usilujú o získanie vlastných skupinových výhod.

Na vznik takéhoto usporiadania skupinového sociálneho života mal rozhodujúci vplyv proces urýchlenej industrializácie Slovenska po roku 1948. Kým v predindustrializačnej fáze Slovensko z územného hľadiska predstavovalo relatívnu jednotu spôsobu života a zakoreněných vzorov správania, industrializácia zvýraznila regionálne sociálne rozdiely (zvlášť vo

vzťahu k niektorým oblastiam východného Slovenska, ale aj juhu stredného Slovenska a Záhoria). Táto diferenciacia bola podhubím pre posilňovanie väzieb v lokálnych spoločenských a prehĺbila problém integrácie Slovenska ako socio-kultúrneho celku.

Perspektíva otvorenia spoločnosti medzinárodným vplyvom je pre Slovensko mimoriadnou socio-kultúrnou výzvou. V súčasnosti si uvedomujeme, že našou úlohou je zmeniť domáce sociálne pomery na báze výberu pozitívnych hodnôt, poznatkov a skúseností okolitého sveta. Ide o integráciu spoločnosti na originálnom základe kombinácie vlastných tradícií a internacionalizácie, prekonanie sociálneho regionalizmu a jeho romantickej idealizácie. Demokraticizácia spoločenského života je podmienkou vzniku sociálneho pohybu a spontánnych skupín, ktoré sú zdrojom potrebných kvalifikácií.

Vytýčenie cieľa rozvoja našej spoločnosti ako dosiahnutie štádia informatickej ekonomiky alebo stupňa vysokorozvinutej spracovateľskej ekonomiky je v zásade len mierou nárokov na sociálny rozvoj a možností, ktoré sa preň vytvárajú z hľadiska možnosti kultivácie človeka. Nie je možné preskakovať vývinové etapy, to však nevylučuje akceleráciu a orientáciu na budovanie prvkov zodpovedajúcich najvyššiemu modelu sociálno-ekonomického rozvoja.

Vývoj sociálnych mechanizmov spoločenského života

V oblasti sociálneho rozvoja je nová kvalita rastu spojená s požiadavkou kvalitatívne vyššej úrovne sociálnych mechanizmov, ktoré regulujú seberealizačnú činnosť ľudí a spoločenských skupín, posilňujú, integrujú a transmitujú túto pohybovú energiu spoločnosti. Patria sem predovšetkým metódy zospoločensťovania (socializácie) materiálnych vzťahov vznikajúcich na báze ekonomiky a technického pokroku, formovanie spoločenského vedomia, metódy regulácie sociálnej diferenciacie, formovanie subjektov sociálneho rozvoja, riešenie sociálnych konfliktov, regulácie mobilitných procesov a socio-kultúrnej integrácie.

Zvýšenie úrovne zospoločensťovania nemusí nevyhnutne znamenať : menu jednej formy vlastníctva na inú, prebieha aj v hraniciach tej istej vlastnickej formy. Zospoločensťovanie sa prehlbuje vďaka celkovému poklesu neurčitosti hospodárskeho prostredia. V priebehu prognózovaného obdobia dôjde k posilňovaniu prechodných a zmiešaných foriem vlastníckych vzťahov na osi osobné – rôzne formy družstevného (skupinového) – celospoločenské vlastníctvo. Jednou z dôležitých úloh sociálno-ekonomického riadenia bude systémové zvládnutie regulácie týchto rozmanitých, prechodných foriem vlastníctva a práce, zosúladenie výhod veľkých, malých a osobných foriem zapojenia. Osobitne bude potrebné rozvíjať teóriu a možnosti družstevnej organizácie. Bude treba vytvoriť možnosti prienikov medzi osobným a družstevným, ako aj družstevným a štátnym sektorom. Reálnou prednosťou našej spoločnosti by sa malo stať kvalitatívne nové ovládnutie týchto vlastníckych vzťahov, a teda pokrok v oblasti socializácie meraný kritériami pozitívneho zospoločensťovania.

Druhou rovinou socializácie je oblasť vzťahov medzi spoločenským celkom reprezentovaným štátnou mocou a občanom, pohybom na úrovni malých skupín. Socializácia vzťahov medzi občanom a spoločnosťou môže mať rôzne konkrétne-historické podoby.

Paradoxom budovania „reálneho socializmu“ je, že z historických dôvodov v ňom prevládol osvietencko-racionalistický prístup, ktorý sa neskôr zmenil na vášeň úplného poriadku, symetrie a statickej harmónie. Vytvoril tuhý byrokraticko-administratívny systém, ktorý určoval ľuďom presne vymedzené pozície a predpisoval primerané správanie. S tým súvisela nevraživosť administrácie k formám nezávislého konania a proti vzniku nezávislých skupinových vplyvov.

Línia prestavby a urýchlenia sa rozchádza s tradíciou racionalistického absolutizmu štátnej moci, ktorý je svojou podstatou socializmu cudzí. Je návratom k ideálu obmedzovania vzťahov hierarchickej závislosti na nevyhnutné minimum, vylúčovania každej spoločenskej nadiade-

nosti založenej na niečom inom ako zásluha, návrat k samosprávnej komunite ako základnej bunke spoločnosti. Vývojovou otázkou sa stáva zosúladovanie samostatnej, spontánnej aktivity ľudí v spoločenstvách s inštitucionalizovanou, centrálnou organizovanou a regulovanou činnosťou. Z prognostického pohľadu je zrejmé, že aktivizácia pohybovej dynamiky ľudí a spoločenstiev vyžaduje, aby sa vytvárali nové oblasti, v ktorých sa bude dať konštruktívne využiť, a zároveň aby mechanizmus spätnej väzby ďalej prehľboval pôsobenie spoločenskej motivácie k aktívnemu konaniu.

Tretou rovinou socializácie je zospoločenšovanie materiálnych potrieb. V premietnutí do mechanizmov sociálneho života to znamená vznik a rozvoj spotrebiteľských a užívateľských záujmových organizácií, ktoré budú mať možnosť vyvíjať účinný tlak na sféru výroby, reprezentovať spotrebiteľský záujem a spoluformovať rozvoj nových potrieb. Vytvára sa tým nová perspektíva možnosti regulácie materiálnej úrovne života cez precíznejšie formulovanie ponuky a dopytu, diferencovaného podľa skupinových špecifik. Takéto spotrebiteľské a užívateľské záujmové organizácie môžu byť samostatným objektom sociálnej politiky.

Napokon štvrtou rovinou socializácie je zospoločenšovanie práce. Tento problém je často zastieraný predchádzajúcimi otázkami vlastníctva, moci a potrieb. Má však svoj vlastný obsah, sociálne väzby vo vnútroorganizačnej alebo podnikovej samospráve a spolu so zlepšovaním fyzických a intelektuálnych podmienok je niekedy označovaný ako „humanizácia profesionálneho života“. V tejto rovine zavádzania samosprávy ide o akceptáciu významu sociálnej sféry, prekonanie technokratických prístupov a uznania subjektivity pracovných kolektívov a na druhej strane o využívanie mechanizmov sociálnej sebaregulácie. Jestvuje aj diferencovaná možnosť prelínania tejto roviny s rovinou zospoločenšovania vlastníckych vzťahov a potrieb.

Pri takejto šírke možnosti zospoločenšovania je zrejmé, že z veľkej časti sa musia stať predmetom riadenia národných a územných orgánov. Prirodzeným záujmom dlhodobého rozvoja SSR sa tak stáva maximalizácia úrovne sociálno-organizačnej kultúry, teda umožnenie plynulého priebehu a bohatstva foriem zospoločenšenia. Vyplyvajú z toho veľké nároky na kvalitu a profesionálnu úroveň územného riadenia, koncepcnú schopnosť a kvalifikáciu.

Štruktúra pracovných vzťahov v činnosti človeka, ktorá vznikla v dôsledku byrokracie a formalizmu, vytvorila zvláštny typ psychológie a správania ľudí v spoločnosti. Charakterizuje ho dvojtvárnosť, neexistencia spojenia medzi „inštitucionálnym“ a „praktickým“ vedomím. Toto oddeľovanie dvoch sfér existencie je jedným zo zdrojov regionalizácie sociálneho života, dominácie sociálnych vzťahov vznikajúcich na báze súkromno-domáceho okruhu s jeho praktickým vedomím, ktoré má máločo spoločného s oficiálne proklamovaným.

Platformou prekonania tohto stavu môže byť len demokratizácia spoločenského života a uplatňovanie zásady verejnosti (glasnosti). Je to obnovenie sociálno-psychologických väzieb na báze vzájomnej dôvery, zjednotenia rozdvojenej sféry vedomia, ktoré umožňuje eliminovať „sprostredkovateľov“. Cestou k dosiahnutiu tohto stavu je dôsledné uplatnenie mechanizmu sociálnej kontroly (vrátane špecifickej kontroly prostredníctvom prostriedkov masovej komunikácie) a dôsledné rozhodovanie o problémoch ľudí na základe prehľadných a všeobecne akceptovaných pravidiel a noriem. Kľúčovou otázkou sa stáva dôsledné uplatnenie spoločensko-právnych a morálnych noriem a zabezpečenie súladu medzi právnou a morálnou normou v legislatívnom procese. Táto otázka sa završuje požiadavkou „právneho štátu“.

Dlhodobou uplatňovaný typ economickeho rozvoja založeného na extenzívnej industrializácii vyvolal na Slovensku rýchly rast masových robotníckych profesií, povolání na strednej úrovni kvalifikácie. Spolu s tým vo výrobe mimoriadne vzrástol počet a význam majstrov a špecialistov, pracovníkov vykonávajúcich riadiace funkcie vo vzťahu k stredne kvalifikova-

ným pracovníkom. Vytvorili sa pracovné vzťahy a mechanizmy reprodukcie sociálnej diferenciácie charakteristické pre tento typ rozvoja.

Budúci ekonomický a vedeckotechnický rozvoj vedie k tvrdému preskupeniu tohto socio-profesionálneho usporiadania. Novo sa formuje vrstva vysokokvalifikovaných robotníkov-špecialistov a na druhej strane sa koncentrujú skupiny robotníkov, ktorí predtým vykonávali dobre platené stredne kvalifikované funkcie a v nových podmienkach sú presúvaní na menej kvalifikované pracovné činnosti. Vzniká veľká skupina kancelárskeho aparátu s progresívnym stredoškolským vzdelaním ako medziodvetvová prierezová kategória zabezpečujúca informačné toky, skupina vysokokvalifikovaných pracovníkov predvýrobných a povýrobných etáp a skupina vysokokvalifikovaných pracovníkov-manažerov. Formuje sa nová požiadavka na úroveň vzdelania: pomaturitné vzdelanie na rozhraní strednej a vysokej školy pre špičkové robotnícke povolanie a manažerov.

Dôležitým spoločenským predpokladom uskutočnenia takéhoto vývojového manévru je vytváranie priestorov, v ktorých môžu hľadať tradičné skupiny nové uplatnenie. Pravdepodobne najvýznamnejšou rezervou tohto druhu na Slovensku je rozvoj remeslníckej malovýroby na báze osobného a malého družstevného vlastníctva.

Budúci vývoj sociálnej diferenciácie vedie k výraznému posilňovaniu zastúpenia „stredných vrstiev“ v sociálno-triednej štruktúre, k vytváraniu občianskej spoločnosti.

Dlhodobým trendom v rozvoji spoločnosti je postupné zvyšovanie vedomia sebazodpovednosti, presúvanie celého radu úloh a funkcií zo štátu na sociálne jednotky, ktoré majú schopnosť subjektivizácie. Je to nevyhnutná súčasť odbyrokratizovania sociálneho života. To vyžaduje, aby sa na rôznych úrovniach sociálneho života vytvárali a posilňovali samosprávne sociálne skupiny.

Popri rodine a pracovnom kolektíve ide najmä o lokálnu susedskú komunitu, lokálnu komunitu obce, sídliska, profesionálne spoločenstvo, záujmové hnutia rôznych zameraní, svojpomocné hnutia a kultúrne spolky.

Vo formovaní subjektov sociálneho života a jeho rozvoja, v ich vybavovaní samosprávnymi funkciami vidíme dôležitú spoločensko-politickú úlohu národných orgánov SSR. Vhodnými programovými opatreniami možno dosiahnuť v relatívne krátkom čase prenikavé prispôsobenie organizácie spoločenského života podmienkam a potrebám obyvateľstva, iniciatívne ovplyvňovať sociálnu klímu. Nezanedbateľný a v určitých súvislostiach i rozhodujúci je aj súvis, možnosť podchytenia niektorých dôsledkov očakávaného procesu sociálnej diferenciácie.

V doterajšom vývoji pretrváva redukovanie zložitého a všestranného problému motivovania ľudí na úzku oblasť materiálnej a morálnej stimulácie. Zo zreteľa spoločenského záujmu unikla široká otázka motivovania spoločenskou dohodou, zmlouvou a mechanizmu, ktorý k nej vedie – rokovania medzi subjektami spoločenského života. Ideál priamych a nesprostredkovaných vzťahov medzi jednotlivcom a spoločnosťou reprezentovanou štátom neumožňoval vznik tohoto mechanizmu.

Uvedený motivačný mechanizmus je založený na zhode hodnôt a záujmov zúčastnených strán – občana, ktorý na zastupovanie svojich záujmov potrebuje záujmovú či inú organizáciu, a štátneho orgánu. Môže však vystupovať aj v podmienkach rozdielov v systéme hodnôt, teda v konfliktnnej situácii. Práve tu sa prejavuje nadradenosť rokovania a motivácie dohodou nad materiálnoú a morálnou stimuláciou, ktorá je v konfliktnnej situácii len prelicitovaním hodnôt.

V období rozsiahlych alebo rýchlych sociálno-ekonomických pohybov sa princíp hľadania motivačného konsensu alebo dohody stáva základom pre sociálnu motiváciu na všetkých úrovniach riadenia. Tým ale dáva do pohybu či vyžaduje prispôsobovanie iných mechaniz-

mov, zvlášť zospoločenšňovania, subjektívizácie a formovania spoločenského vedomia. Rozširuje sa priestor, otvárajú sa nové oblasti možného motivovania.

Mobilita pracovných síl, územná a vzostupná mobilita podlieha sociálnej regulácii a možno hovoriť o spoločensky žiadúcej, chcenej mobilite na rozdiel od automaticky prebiehajúcej, spontánnej mobility. Obdobia veľkých sociálno-ekonomických zmien sa vyznačujú tým, že ich sprevádza intenzívna sociálna mobilita a v prognózovanom čase nevyhnutne vstúpime do takýchto etáp.

V oblasti rozmiestňovania pracovných síl vzniká pre riadenie sociálno-ekonomického rozvoja závažná úloha rozpracovať mechanizmus fungovania a riadenia socialistického trhu pracovných síl na báze vyčerpávajúcich, rýchlych a všeobecne dostupných informácií o voľných pracovných miestach a na druhej strane účinných metód socio-ekonomickej intervencie štátu v prospech tvorby pracovných miest.

Metódy riadenia kádovo-personálneho pohybu, výberu a rozmiestňovania ľudí sú vo svojej podstate reprodukciou spoločenských elit. Slabá dynamika sociálneho života, ktorá súvisí s malou mierou samosprávnosti sociálnych subjektov, oblabuje generovanie potrebných typov ľudí: sú „neviditeľní“, nedostatočne sformovaní, sociálne vyspievajú až vo vyššom veku, keď sú už málo perspektívni. Zužovanie základne sťažuje a deformuje výber, malý prisun komplikuje rotáciu. Sociálny rozvoj sa v tejto otázke bezprostredne prelína s politickou kultúrou spoločnosti.

Aktivna účasť všetkého ľudu na pracovnej, politickej a tvorivej činnosti, spôsoby tejto účasti podliehajúce mechanizmom sociálneho rozvoja sú súčasťou národnej kultúry i zdrojom jej budovania. Na tejto rovine prebieha integrácia rôznych sfér života, sebareflexie a identifikácie.

V úrovni kultúry preto potrebujeme živú výmenu medzi rôznymi triedami, vrstvami a skupinami, preklenie umelých bariér nedôvery a podozrievavosti (hoci len medzi mešťanom a vidiečanom, medzi vedúcimi a podriadenými, medzi povolaniami, národnosťami a medzi etnickými skupinami na Slovensku). Každé z týchto spoločenstiev je nositeľom vlastných prvkov životnej filozofie. Úlohou kultúrneho rozvoja je neustále vytvárať z rôznych častí jeden celok. Bariéry sú výsledkom pôsobenia predsudkov a v ich odstraňovaní treba vidieť jednu z hlavných úloh „profesionálneho“ odvetvia kultúry. Ak budeme zotrvať na predsudkoch, nemôžeme dynamizovať kultúrny rozvoj.

Kultúra má vlastné zákony tvorby a výmeny či komunikácie, motivuje priamo svojou schopnosťou zaujať ideálom dobra, krásy a najmä dôstojnosti, ale hýbu ňou rovnaké mechanizmy ako v celej sociálnej oblasti. V kultúrnej sfére tiež musí prebehnúť proces formovania samosprávnych subjektov, delegovanie právomoci a vlastnej zodpovednosti na spoločnosť. Trajektória dlhodobého rozvoja kultúry a sociálnej sféry života je totožná.

Štrukturálne predpoklady sociálneho rozvoja, sociálne potenciály

Sociálny rozvoj má konkrétno-historický obsah, v ktorom sa dialekticky a systémovo spájajú prvky pohybové (funkčno-dynamické) a štruktúrne (stavovo-potenciálové). Z hľadiska štruktúrnych charakteristík sa sociálny rozvoj javí ako obohacovanie demografického potenciálu, tvorivých síl, zdravia a optimalizácie procesu sociálnej reprodukcie človeka na kvalitatívne vyššej úrovni. Rozvinutejší človek a vyspelejšia sociálna štruktúra je nielen cieľom celého spoločenského vývinu, ale aj jeho predpokladom.

V období po druhej svetovej vojne počet obyvateľstva SSR vzrástol celkovo zhruba o 15 %. Podiel detí, mladej populácie vôbec vzrástol len o 2 %, podiel ekonomicky aktívnej generácie vzrástol o 15 % a podiel ekonomicky neaktívnej cca o 35 %. Vývoj priemerného veku dožitia sa vyvíjal vcelku i relatívne nepriaznivo. Podiel obyvateľstva na Slovensku vzrástol z cca 27 %

na podiel presahujúci 33 % obyvateľstva ČSSR. Z uvedených údajov možno konštatovať existenciu procesu stárnutia populácie.

Pokiaľ ide o územnú rovnováhu, z číselného hľadiska možno vývoj v SSR považovať za primeraný. Procesy koncentrácie obyvateľstva a súbežný proces migrácie z vidieckych lokalít do miest budú zrejme pokračovať. Osobitne významné v slovenských podmienkach je existencia kyvadlovej migrácie, ktorá v niektorých sídelných jednotkách prekračuje až 80 % ekonomicky aktívnych alebo predaktívnych (uční a študenti) obyvateľov.

Oveľa závažnejšie sú problémy týkajúce sa obyvateľstva v oblasti vekovej rovnováhy. Za stavu, že sa podiel mladej generácie znižuje, nastane relatívne i absolútne stárnutie produktívnej generácie. Tento jav je osobitne významný najmä z hľadiska očakávaných ekonomických zmien a štrukturálnych premien. V rámci tejto generácie bude totiž narastať podiel obyvateľstva s nízkou schopnosťou adaptability na nové podmienky.

U mladej generácie dochádza už v súčasnosti nielen k úbytku počtu, ale aj k závažným zmenám jej správania sa, osobitne vo vzťahu k práci, ako aj v oblasti rodinného života. Oproti predchádzajúcej generácii vstupuje do ekonomického života zhruba o tri roky neskôršie. Do manželského života vstupuje mladá generácia v priemere zhruba o tri roky skoršie ako generácia predchádzajúca. V životnom cykle ľudí sa podstatne zredukovalo obdobie samostatného slobodného života, ktoré je podmienkou úspešného sociálneho ale aj kvalifikačno-odborného dozretia.

Narastanie podielu staršej populácie, pri súčasnom skracovaní času súžitia prvej a tretej generácie, priniesie viaceré, v podstate nepriaznivé javy, ktorým spoločnosť bude musieť nevyhnutne čeliť zložitým systémom opatrení v oblasti bývania, dôchodkov, zdravotných a sociálnych, ale aj komunálnych (platených) služieb, dôchodkového zabezpečenia a dôchodkového veku.

Zvláštnosťou Slovenska v rámci ČSSR je národnostná a etnická heterogenita jeho obyvateľstva. Na celkovom počte obyvateľstva sa 16,9 % podieľajú príslušníci národnostných menšín (11,1 % maďarskej, 0,7 % ukrajinskej) a etnickej skupiny Cigánov – Rómov (4,7 %). Zjavná tendencia poklesu zastúpenia slovenskej populácie je sama o sebe vývojom výzvou na obrátenie pozornosti ku kvalitatívnym aspektom ľudského potenciálu, predovšetkým v rovine celkovej kultúrnosti, vzdelanosti a rozvojovej aktivity. Predstavujú situácie, v ktorých treba posilňovať a na ktorých treba budovať vlastnú národnú identitu. Určitý negatívny vplyv na formovanie ľudského potenciálu SSR bude mať aj pôsobenie zahraničných komunít Slovákov.

Prognostické úvahy prevažne na demografických predpokladoch budú. Jeho vývoja poukazujú na kvalitatívne aspekty ľudského potenciálu SSR. Rozhodujúci zápas o jeho kvalitu bude prebiehať v kultúrno-duchovnej oblasti.

Zdravotný potenciál našej populácie chápaný ako jeho fyzická, psychická i sociálna zdatnosť je ničím nenahraditeľnou rozvojovou príležitosťou našej spoločnosti, jedným z jej rozvojových potenciálov.

Zdravotný stav populácie je indikátorom problémov sociálno-ekonomického života spoločnosti a zároveň limitujúcim faktorom dynamizácie tohoto rozvoja. Úzko súvisí s reálnym procesmi spôsobu života sociálnych skupín a jednotlivcov. Medzi sociálno-ekonomické faktory ohrozenia zdravia patrí v súčasnosti veľmi vysoká ekonomická, pracovná a časová náročnosť uspokojovania základných životných a kultúrnych potrieb, vysoká rozvodovosť, rozvrátené rodinné pomery, vzájomná izolácia generácií, preťaženosť detí v základnej škole, osamelosť a odcudzenie.

Súčasnú mieru zdravia obyvateľstva, zdravotný potenciál spoločnosti musíme hodnotiť ako nepriaznivý – hlavne v porovnaní s vyspelými krajinami sveta. Nesprávna výživa, nedostatok

pohybu, rast spotreby alkoholických nápojov, cigariet, liekov, rast počtu osôb závislých na rozličných drogách a nepriaznivý stav životného prostredia sa prejavuje v raste výskytu niektorých ochorení, v znižovaní celkovej odolnosti a v zhoršovaní genetického fondu populácie,

Nedostatočné náklady na zdravotníctvo, ich neefektívne využívanie spolu so zastaralou organizáciou zdravotníctva dostáva občana oproti zdravotníctvu do nerovnoprávneho postavenia nadmernej závislosti, bez možnosti výberu lekára liečby, čo vedie k častému výskytu protekcionárstva a úplatkárstva.

Podľa názoru odborníkov sa na súčasnom nepriaznivom zdravotnom stave obyvateľstva podieľa : dravotníctvo 20–30 %. Ďalšie príčiny treba hľadať v najrôznejších celospoločenských súvislostiach. Skutočnou nevyhnutnosťou sa preto stalo vytvorenie celospoločenskej koncepcie : dravotníctva a zdravotníckej starostlivosti, ktorá bude klásť dôraz na primárnu prevenciu celospoločenskú i zdravotnícku a cieľom ktorej bude skvalitnenie : dravotného potenciálu našej populácie.

V nasledujúcom období je možné uvažovať o troch variantoch vývoja stavu zdravia a zdravotnej starostlivosti. Pesimistická prognóza je založená na extrapolácii súčasných negatívnych tendencií. Ich výsledkom bude narastanie chorôb z nesprávnej celospoločenskej a individuálnej adaptácie na podmienky života, vyššia úmrtnosť obyvateľstva a neplánovaný rast výdajov na zdravotníctvo a sociálne zabezpečenie. Mobilizačná prognóza sa orientuje na zastavenie negatívneho vývoja zdravotného stavu populácie a jeho postupné zlepšovanie prostredníctvom mobilizácie okamžite dostupných rezerv vo využívaní existujúcej materiálno-technickej vybavenosti, poznatkovej : základne a kádrového a organizačného potenciálu zdravotníckej starostlivosti. Intenzifikačná prognóza predpokladá kvalitatívne nový prístup ku zdraviu ako k základnému cieľu a zároveň významnému potenciálu sociálno-ekonomického a kultúrneho rozvoja. Ten sa prejaví v tom, že zdravie sa fakticky stane primárnou ideologickou a politickou hodnotou a úroveň zdravotného stavu populácie a jednotlivých sociálnych skupín sa bude chápať ako jedno z rozhodujúcich kritérií úspešnosti rozvoja spoločnosti.

V celkovej rozvojovej stratégii našej spoločnosti má výchova a vzdelávanie nezastupiteľné miesto. Formuje a posilňuje schopnosť komunikovať so spoločnosťou na úrovni všeobecnej kultúry a aktívne utvárať vlastnú osobnosť.

Logika extenzívnej industrializácie hlboko ovplyvnila obsah a pôsobenie školskej sústavy. Bola orientovaná len na zvyšovanie počtu štandardne pripravených odborníkov pre základné socio-profesionálne kategórie. Požiadavky praxe viedli k vytvoreniu novej koncepcie, v ktorej zabezpečenie výchovno-vzdelávacieho procesu zďaleka nie je len úlohou samotného školstva. Prerozdelenie úloh a funkcií priviedlo k značnému rozkolísaniu celého systému. Školstvo sa začalo javiť ako autonómny, vysoko zbyrokratizovaný systém neschopný diferencovaného prístupu k uspokojovaniu spoločenských potrieb. Systém rozmiestňovania žiakov a absolventov sa stal jeho slabinou. Vzdelanie nadobudlo výrazný statusový charakter. Školstvo zaostávalo v materiálno-technickom a kádrovom zabezpečení.

Zdokonalenie procesu výchovy a vzdelávania, vyčerpávajúce plnenie jeho sociálno-rozvojovej úlohy pri dynamizácii celospoločenského pohybu je globálnou úlohou spoločnosti. Vyžaduje si individualizáciu výchovy a vzdelávania, zmenu systému rozmiestňovania, nepretržitý prísun spätnoväzobných informácií o výsledkoch svojej činnosti a väzby medzi výchovno-vzdelávacou sústavou a praxou.

Dosiahnutá úroveň vzdelanosti na Slovensku umožňuje realizovať viacero vývojových variantov. V tejto oblasti sa prognóza sociálneho rozvoja prikláňa k tým koncepciám, ktoré kladú vyvážený dôraz na rozvoj základného, stredného a vysokého školstva. V prognózova-

nom období výrazne rastú nároky na schopnosti sociálnej komunikácie a schopnosti občianskej seberealizácie, na schopnosti integrovať v osobnosti tieto kvality, ktoré výrazne prekračujú hranice úzko profesionálnych, zvlášť technických znalostí a zručností. Z toho logicky vyplýva potreba širšej všeobecno-kultúrnej rozhladenosti, znalosti základných svetových jazykov, ako aj schopnosti rozlišovania spoločenských a morálnych hodnôt. Citeľne sa obnovuje význam moderného spoločensko-vedného vzdelania, ktoré dáva možnosti celkovej orientácie, aktívneho zapojenia sa do riadenia, výkon sebariadiacich funkcií.

Súhrnným smerom rozvoja výchovno-vzdelávacej sústavy v prognózovanom období je najmä zvýšenie vnútornej pružnosti, schopnosti rýchlejšieho prispôbovania požiadavkám spoločenského vývoja a rýchlejšieho absolvovania nových prístupov.

Súčasný rozdeľovací systém sformovaný v podmienkach extenzívneho rozvoja sa vyznačuje odtrhnutosťou rozdeľovania od produkcie a značnou autonómiou dynamiky jeho jednotlivých zložiek. Kľúčovou oblasťou rozdeľovacích mechanizmov je mzdová diferenciácia.

Nivelizačné tendencie doterajšieho vývoja sa prejavili v celkovom mzdovom rozpätí, odvetvovej diferenciácii, v určovaní individuálnej mzdovej diferenciácie predovšetkým demografickými charakteristikami pracovníka a požadovanou formálnou kvalifikáciou, i v spôsobe previazanosti mzdovej diferenciácie s diferenciáciou životnej úrovne.

Dlhodobá neschopnosť radikálnej dynamizácie vývoja miezd vedie nielen k úplnému podviazaniu možnosti mzdovej diferenciácie, a teda prechodu na nové princípy odmeňovania, ale treba priamo varovať aj pred vznikom ostrých sociálnych konfliktov v dôsledku stagnácie mzdového vývoja, úpadku záujmu o prácu v socialistickom sektore a neskrývanú orientáciu na aktivity druhotnej ekonomiky.

Výsledkom doterajšieho vývoja životnej úrovne je prehlbujúca sa homogenizácia, stagnácia jej štrukturálnych a kvalitatívnych charakteristík a prehlbujúci sa rozdiel medzi reálnou životnou úrovňou u nás a vo vyspelých kapitalistických krajinách v náš neprospech. Súčasný stav osobnej spotreby charakterizuje vysoká zaťaženosť rozpočtov výdavkami na potraviny a nápoje. Podiel individuálnych výdavkov na spotrebné tovary a služby týkajúce sa rekreácie, vzdelania a kultúry v štruktúre celkovej spotreby obyvateľstva rastie len veľmi pomaly a je dlhodobo nižší.

V prognózovanom období nebudeme mať priestor pre rýchle a ľahké zvyšovanie životnej úrovne, predovšetkým pre zvyšovanie životnej úrovne cestou zdokonaľovania rozdeľovacích mechanizmov. Musíme rozpracovať metódy individuálnej a subjektivej účasti na zvyšovaní životnej úrovne, problémom nebude rozdeľovanie, ale možnosť získať osobný či skupinový príjem a zosúladienie týchto možností do čo najmenej protirečivého celku.

Predpokladom aktivizácie je preto vytvorenie takého ekonomického mechanizmu, ktorý stimuluje úspory živej práce, vedie ku kultivácii pracovných podmienok, zabezpečuje odmeňovanie jednotlivcov a pracovných kolektívov podľa výsledkov ich práce, zvyšuje stupeň ekonomickej samostatnosti hospodárskych a organizačných jednotiek.

Aktivita subjektu a rozvoj blahobytu sú úzko spätými nevyhnutnými vývojovými tendenciami. Je potrebné prekonať mechanistické predstavy o jednoduchých väzbách medzi materiálnymi stimulmi a pracovným výkonom. Výška mzdy je len jednou z mnohých zložiek formovania blahobytu, celkového životného komfortu, ktorý má svoju „ekonomiu času“, všade prítomnú kultúrnu dimenziu a celistvý harmonizačný kontext. Úroveň blahobytu je dielom viacerých generácií, stupňom vybudovanosti všetkých zložiek materiálnej kultúry spoločnosti. Treba preto pokladať za unáhlené predstavy, ktoré vytyčujú iluzórny cieľ „dosiahnuť v krátkom čase životnú úroveň najvyspelejších krajín“. Ich úroveň blahobytu sa často formovala už v minulých storočiach. Prognostické úvahy nemôžu byť pod úrovňou

bežného ľudského horizontu, ktorý má viacrozmerný charakter a kultúrou vymedzený prevodový kľúč medzi peniazmi, časom, energiou a hodnotami.

Príjmy, spotreba, životná úroveň završená koncepciou zvyšovania materiálno-kultúrneho blahobytu sú výrazným subjektívnym potenciálom sociálno-ekonomického rozvoja a formou jeho účinnej stimulácie.

Naša spoločnosť bez ohľadu na rozsah uskutočňovaných reforiem musí budovať na uplatňovaní zásad sociálnej spravodlivosti a pomoci ľuďom a skupinám, ktoré ju potrebujú. Nevyhnutne sa však budú meniť formy sociálnej pomoci tak, aby sa nedostávala do rozporu so zvyšovaním sociálno-ekonomickej efektívnosti. Bude sa stále viac presúvať na zabezpečenie spravodlivej rovnosti na štarte do života.

Zvyšovanie sociálno-ekonomickej efektívnosti je v celom prognózovanom období základnou podmienkou napredovania materiálnej a kultúrnej civilizácie slovenskej spoločnosti. Spoločenskou hodnotou a aspiráciou spoločenského pohybu zostáva materiálny blahobyť, zdravie a sociálne istoty a vzdelanie.

Stratégia urýchlenia a prestavby predpokladá uplatňovanie „silnej sociálnej politiky“. Často sa možno stretnúť s krátkym spojením, keď sa silná sociálna politika stotožňuje so zvyšovaním výdavkov spoločnosti na sociálne ciele. Sociálna politika je však silná vtedy, keď vytvára priestor pre sociálny samopohyb, uvádza do činnosti mechanizmy dynamiky sociálno-ekonomického, celospoločenského napredovania. Prvoradou úlohou prognózy sociálneho rozvoja je hľadať takéto príležitosti.